

Az alkotó belső kényszerét, művészetéhez való viszonyának rúgóját így fogalmaznám meg: az elvesztett lelki egyensúly visszaszerzéséért megindított küzdelem, — s egy bizonyos szempontból minden művészet az. Ez a gondolat nemcsak a műalkotó máslényegűségét domborítja ki — hiszen milyen kevesen választják prolematikájuk megoldásául a probléma esztétikai objektívációját! — de igen erősen rámutat az irreális jegyre is. Irreálisnak kell neveznem a való világ, s a benne gyökerező ember szemlélete szerint magát a művész fokozott probléma-érzékét, s a feloldásra megindított alkotótevékenységét is. Ennek a megszállott irreálitásnak sajátos megjelenítőjéről, a szenvedés-szépség kettősségének jellemző modern magyar képviselőjéről írva ismét világos lesz: az alkotó maga tölti be törvényét; egész valója, művészete nem más, mint egy egyszeri lélekalkat esztétikai síkon történő megnyilatkozása.

Juhász Gyula lírája a vallomás, önarckép és testamentum kiömlő magakönnyítése — vagy legalább is kétségbeesett törekvés egy képzeleti nyugvópont elérésére. Furcsán, s idegenül hat a nyugtalanság felvetése ennél a szerzetesi zártságú költőnél. Ellene szól a Nyugat valóban nyugtalan nemzedékének legmagabafordultabb, legcsöndesebb arca; egy vidéki városkában eltemetett tanársors szívfájdító passzivitása. Azt hiszem, mindez inkább háttere, sivár díszlete a benne megjelenő embernek, semmint lényege. Negatív hatása, belső harmóniabontó tragikuma van inkább, mintsem önmagában Juhász Gyulát megértető ereje. A sors döntő ember-és művészetalakító erő. Mintegy keretben jelenik meg benne az egyes és egyszeri, s külső hatásában csaknem kirívóbb az általa körülhatárolt képnél. Juhász Gyula esetében rákényszerített és magaválasztotta sors közti különbségtételnek nincs értelme. Egész mivolta, benső erőinek iránya utat jelöl — szabadon választ — ugyanakkor, amikor már végső metafizikai törvényszerűséget teljesít.

Nyugtalanságról beszéltünk az imént. A szemlélődő, önnön létét kívülről figyelő lélek nyugtalanságáról. Persze, nem Kosztolányi, Karinthy szellemi, intellektuális higanyára gondolok. Mélyebben gyökerező, ösztönösen fölszimatoló, de a végső értelmet tudatosan megoldani nem képes ember belső bizonytalansága ez. Sok mindent elmondhatnánk róla: szomorúságát, idegbetegségét, félnétségét szokták emlegetni — más oldalról társadalmi okait kutatják pályájának. Az elismerés hiánya, a „falusi költő” elkésztő agyonhallgatottsága, a hivatalos Magyarország közönye: mindez fájdalmasan igaz, de nem elég magyarázat. Még akkor sem, ha megpótoljuk a magyar vidék, az alföldi por kultúrát, álmokat temető buckáival. Mindezek okozati összefüggések. A legmélyebb ok és formálóerő: maga az ember. S Juhász Gyulát még ma is, tíz évvel halála után, szeretik különös, kedélybeteg magánosnak, szerencsétlen művésznek, körülményeit legyűrni nem tudó, életéről lemaradt gyászmagyarnak képzelni.

A szegedi remete lelkialkatánál fogva predestinálva volt mindarra, ami történt, vagy éppen nem történt meg vele. Mégis jócskán hozzájárult ennek az amúgyis törékeny léleknek végső összeomlásához az az emberi meg nem értés, melynek áldozata maradt úgy látszik halálában is. Maga teremtette világa helyett egy attitűd, egy gesztus, őrizte meg legelőnkebben a köztudatban. A magabazárkózó, s végül öngyilkosságba menekült

költő jó társa József Attilának, a Csokonai-tétel eleven igazolásában: „Az is a bolond, aki poéta lesz Magyarországon”.

Amikor szülővárosában próbáltam közelférközni nyomához, emlékéhez, emberi valójához, egyre tisztábban éreztem: nem ez volt Juhász Gyula, nemcsak ennyi, nemcsak ilyen könnyen kifejthető, polgárokat megdöbentő szabálytörés. S a sokat emlegetett körülmények együttesen sem okai, csak következményei annak a nyugtalanságnak, egyensúlyvesztésnek és összeomlásnak, melynek mélyéből a magyar líra egyik remeke nőtt fel, míg alkotója belepusztult.

Az „Új versek” kötetében (1908—14-ig) találjuk a „Feledés” című szonettet. Ebben a versben látjuk meg határozott megfogalmazását a leg-alapvetőbb Juhász Gyula-jegynek. Ime, az ember, aki nem akar tudni arról, ami van. El akarja feledni életét, a kort, melybe beleszületett, a „silány jelen”-t, s a végső akadályt akarja átugratni. Mi ez a végső akadály? A nemkivánt élethez láncoló erő kényszere. Feledni — nem tudni — nem venni tudomásul: egyszóval tiltakozni. Erre a nyugtalanságra céloztam, ezt az egyensúlyvesztést éreztem elhatározó fontosságúnak.

Valami iszonyú tévedés sejtelve döbben fel Juhász Gyulában: a becsapottság, megcsalatottság érzése. Beleszületett egy korbá, mely nem az övé, rákényszerültek egy történelmi adottság béklyói, — és semmi köze ezzel a valósággal. Azok az akarati összetevők, melyek mást a korában való elhelyezkedésre és beilleszkedésre serkentenek, nála ellenkező irányban mozdulnak meg. El a kortól, az élettől, a valóságtól — oda, ahová egy lehető és elvesztett boldogság képzelt szálai mutatnak. „Thulén tuli táj” hívja (*Profán litánia*), máskor pedig így szólal meg benne ez a vágy:

*Szatír, ki bennem élsz, a hellén tavaszokból
Lelkembe szállt satír, pogány, vidám, dalos,
Mért vagy ma bánatos? Mert oda már az ókor
S a mosolyos borág bús dértől harmatos?*

(Annára gondolok)

Ismét máskor:

*Ezért fajong szívem halódó birodalmak
Beteg álmaiért, s a földnek kerekén
Ezért nincs tartomány, hol vágyam elmaradna.
Mert hontalan e vágy.*

Mert későn jöttem én.

(Mert későn jöttem)

Nincs is az „Új versek” költőjének tragikusabb földöbbenése ennél a feledés-, menekülés-motívumnál. Az eltévedettség, a rosszhelyre-hullottság érzése kínzó elvágódással tölti el. Romantikus elvágódás ez? Hölderlin, George hellénizmusa? — az, és mégis mennyire más tartalmakkal teli. Milyen saját Hellast, Rómát varázsol elő az elvesztett helyett. A „hontalan vágy” nem éri be a mult megidézésével: saját érzelmi hőfokára hevített, művészileg átlényegített, minden esetlegességtől ment ókort teremt. Olyan világ bomlik ki ebből a szemléletből, mely már azért szomorú, mert túlélte önmagát, s a teljesülés pogány örömének delelőjén átjutott. Egyetlen lelkiállapot színezhethi csak: a hanyatlás.

*A kardunk éle csorba,
De éles — satíránk.
A sas nagyon kifáradt
S nagyon nagy a világ.*

(Pannóniában a légio dalol)

Ez a látásmód sajátos torzító volta. Nem is a hanyatló korhoz való vonzódás, nem tudatos analógia-keresés: Juhász Gyula számára az emberi tragikum örök jegye az egyéni túlnövő, egyetemes végzetszerűség. Éghajlata, életérzése, embert, kort, birodalmat ebben a halálelőtti pillanatban ránt bele költői világába. Ez teszi atmoszféráját velejéig szomorúvá.

„Ragyog, ragyog a búbanat iszapja” — írja a Tiszáról, a „Magyar táj, magyar ecsettel” című szonettjében.

*A sánta művész, a fájó szerelmes,
Bús pörölyével verte a vasat.
Pajzsot kovácsolt ádáz győzelemhez.
(És vért a szíve és majd meghasadt.)*

*Vert ékes művet éktelen csatához,
Vad ostromot, hol tombol száz halál,
Száz férfit is, ki vért özönnel áldoz.
(Ó, Atrodité, tarlott már a nyár!)*

(Achilleus pajzsa)

De ez az eredendő szomorúság ragyog egész költészetén — másra lenne nehéz példát találni. Az „Isten kardja”, a „Mégis”, az „Orgonaszó” mind-mind valami végső gyógyíthatatlan bánat ijesztően pontos és leverő formábaöntése. A korában hontalan lélek épp ezt a hontalanságot viszi magával, mikor más évszázadokba menekül — minden kísérlete oly kétségbeesetten vigasztalan, akárha árnyékától akarna megszökni.

És hősei? — Mert Juhász Gyula lírája csodálatos arcképcsarnok. A parnasszista líra képzőművészeti remekbe hajló alkotásvágya üli meg. Lázás kereséssel festi a portrékat: önmaga előképeit, a messze időben. Megannyi elődöt, rokont, testvért, a ledönthetetlen ellen felvállalt lázadásban. Hephaistos, Odysseus, Arthus, „a ködös kelták királya”, a Tomi-ba száműzött Ovidius — s később Napoleon („Rágondolok az óriás elődre”), a magyarok közül: Zrínyi a költő, Berzsenyi, a sztrégovai magányba süllyedt Madách. Baljós csillagai a magánynak, sötét, tragikus óriásai a boldogtalanságnak! És mégis, hitvallás valamennyi: a kikerülhetetlen végzetű nagyság, a könyörtelen Sorssal szembe feszülő és elbukó hős végső igenlése. — S mindezen túl még valami: a külön ember, a kereteiből kitörő egyéniség szinte hebbeli értelemben vett pantragizmusának lírai megnyilvánulása. Minden közösségérzése ellenére, nincs arisztokratikusabb, a szellemi nemességben feltétlenül hívőbb lírikusunk Juhász Gyulánál.

Az élete során mindjobban elhatalmasodó magány egyre közelebb viszi Nietzsche-hez. „Zarathustra Gyula” — írja neki egyik fiatalkori levelében Kosztolányi. A maga végső összeomlása előtti utolsó időben újra visszakanyarodik hozzá, s szinte már nem tudjuk, magáról, vagy a német óriásról írja-e:

*Mindig magánosabb lett
És mindig vakmerőbb,
Mig végül sírva térdelt
A győztes sors előtt.*

Ezek a nevek — a való és szellemi birodalmak uralkodói — nem véletlenül ragyognak fel verseinek élén. Az összefüggést észre kell venni. Az elesettek, az élet mélyein rekedtek költője egyben a hatalom — és nagyon figyelemreméltóan: a tragikusan elbukó hatalom — hőseinek költője is. A polaritás egészen éles, de következményei furcsa módon nem ilyen világosak és természetesekek. Ugyanannak az életérzésnek két

végző pontját lobbantják fel. A „Forradalmi Naptár”, a „Maillard kisasszony” megfér ebben a költészetben a hatalom álmával, anélkül, hogy fölborítaná egységes képét. A római világbirodalom, az Ilias és Odysseia istenvilága, a pogány magyar mítosz s a „Fekete Mária” mély keresztény humánuma Buddhával és Zarathustrával együtt él benne. Ez a halkszavú, tiszta és egyszerű, borongóhangú költő izgalmas, föloldatlan problémák sorát vetíti elének. Az „egyhúru lírikus” a sztoa bölcsességétől Schoopenhauerig a nyugati kultúrvilág majd minden lehető filozófiai magatartását magábaszívta és kiteljesítette művében.

Ime: a tárgyaltalan nosztalgia távlatai. Kultúrvilágunknak jóformán nincs területe, melyet be ne járt volna a magyar vidék porában eltemetett Juhász Gyula. Innen, a klasszikus világból, hozta lezart, tiszta formáit is. A szonett — egy elsüllyedt világ ékköve — örök otthon marad a mában élni nem tudó művészeknek. Archaizálás ez? Döntse el a stílustörténet. Annyi biztos: a magyar szonettet ő formálja meg véglegesen, ő állítja bele az Európán átnyúló láncba úgy, hogy egy félreismerhetetlen színpalattal gazdagítja a teljes spektrumot. Terzináin, stanzáin is átüt egy szín, egész költészetének mély belső ragyogása: magyarsága.

Erről a magyarságról szólni, ma és mindenkor, fojtogatóan keserves. Juhász Gyulában az egyetemes magyar génusz szikrája ég. A végzettség, a konok sorsérzés e megszállottja levethetetlenül, alkati törvények kényszere szerint magyar. Úgy, hogy nem is kell beszélnie róla — vagy épp azért, mert nem is említi. Akkor is az, amikor Rómáról szól, vagy a Gauguin-kép alá szánt „Primitiva”-ját írja. Achilleusz pajzsán — Sik Sándor éles meglátása szerint — a „búsuló juhász” önarcképmotívuma bukkan fel. Költészete, végtelen Nyugat-rajongása és kultúrája mellett, olyan exponáltan magyar és csakis magyar jellegű, ahogyan Petőfié, vagy Aranyé az. A „Magyar táj, magyar ecsettel”, „A végeken” lírája, a Tisza újra, meg újra fölbukkanó képe, a „Ballada a honi tájakról” — mindez nem vallomás, nem hittevés. Az embernek arról kell hitet tennie, amiben kételkedhetnének. Juhász Gyula magyarsága a változhatatlanság vaskényszerével nyugtóz le. Ez a költő épp oly kevésbé lehetne nem magyar, mint ahogyan elképzelhetetlen lenne lelki képlete szerint nem művészek. Ma már, hogy tíz esztendeje az örökkévalóságba lépett, hozzátartozik ahhoz a virtuális, szellemi hazához, amely nem a határok szerint való, de egy nemzet szellemiségének egésze.

Azok közé a kevesek közé tartozik, akikben megelevenül a magyarság mitikus képe. Vérében él a lázadó Koppány és Tonuzóba, a szeri puszta álma és Dózsa, Kossuth és Petőfi. Megint csak nem a múltba szállás költői erejével nyúl vissza értük, de a múlt ébrentartása, állandó elevennéggel ható ereje lobbantja fel benne ezeket az őseréjű víziókat. Különben is Juhász Gyula számára a „Dózsa feje”, vagy „Az örök ballada” lírai hevülete örökebb, igazabb és valóságosabb a körülötte élő jelenél. Mítoszteremtő ereje egyedül Adyével vethető össze; fajtájával való egybeforrottsága is, akárcsak Adyé, benne mindvégig aktuális, égető probléma.

*Magyar Isten, öreg Isten
Nézte némán, ült az égben.
Koppány lelke szállt a szélben,
Szállt az éjben, szállt a fényben.*

*Szállt a földre, szállt a vízre,
Szállt szívekbe, szállt jövőbe.
Igric ajkán halhatatlan
Sóhajtásunk lőn belőle!*

Igy csak az szólalhat meg, aki egyszerre éli Koppány szimbolikussá nőtt alakját és egész utókorát. Juhász Gyula hangjában ez a teljesség emeli egyszerre az örök, eszmei magasságba mindazt, amit a pogány magyarság jelent. S ehhez a teljesség-élményhez hogyan is viszonylott a kor magyarsága? A sok-sok lelkirúgó, a kor- és társadalomhatások egyikét épp itt találjuk. Az első világháború, s a Trianon utáni esztendők Magyarországa csak még mélyebben a multba kergette a költőt. S mi maradhatott meg eleven élménynek? — a táj — a honi tájak. Minden patriotizmusnál több, ösztönösen elevenebb közösséget talált benne Juhász Gyula. S azon túl a „Tápai Krisztus” csodálatos sorai „az ősi nép”-ről,

*... mely az ősi föld
Zsellére csak és várja az időt,
Mikor saját portáján úr leszen,
Mikor az élet néki is terem.*

Ha világszemléletét a nagy elődök példája termékenyítette meg, lelke legmélyén mégis csak ennek a népnek fia maradt: ezé az elfelejtett, napvert, kiszikkadt, szomorú népé ma is. A végső számadáson mellette tesz hitet, egynek érzi magát vele:

*Be jó is volna tihozzátok állni
Valami nagy, új aratásra várni
Míg ápol a föld s altat feketén...
Bús magyarok! Tőletek jöttem én!*

(Tiszai tájak)

Nehéz lenne ezekből a mély, orgonahangú versekből csak szociális tendenciát következtetni. Az egész magyarság sorsa árad belőlük, akár kagylóból a tenger bűgása. Az elesettség, a szegénység, a sok-sok hiba és bűn, — de mindenen túl Juhász Gyula szívének férfias szeretete és nagysága. Hazafiság? Testvériség? Részvét? — mindez együtt és mindenél több: a legnagyobbaknál is ritkán megnyilatkozó érzelem-gazdagság. A kihűlő szenvedély, az okoskodó, mérlegelő ész hűvös fényei közt valami régi, merész láng: a magát egészen odaadni merő ember sugárzása ez. Átfűti sorait, megbúgatja mély, meleg hangját, bármiről is énekel. Áradó, bő szeretet ez, népe, hazájának tájai, álmai, kultúrbirodalmi iránt. Ez az ő egyetlen gazdagsága, minden nyomorúsága, sűrű évei között: az amor omnium.

Szelíd, visszahúzó remete alakja, emberektől való félelme, gyámoltalansága mögött ez a végtelen szeretet húzódik meg, a szó egyetlen, krisztusi értelmében. Nehéz lenne elképzelnünk őt, — ahogy maga akarja elhíttetni egyik versében — „mizantrop”-nak. Az igazán nagy költő nem is nélkülözheti ezt az érzelmi tágasságot, közvetlenséget és kisugárzását. S Juhász Gyulát az elborult, csalódott, szomorú Juhász Gyulát is elárulják kitörő szívhangjai:

*S én dalolva fölnézek az égre
S meghalok, mint Isten szegénykéje.*

— írja „Vidék” című apró remekében. Ő valóban nem „Istenhez hanyatló árnyék”, mint a mindenkit elhományosító kortárs-óriás. Nem bűnei, eltévelyedései, vezeklései indítják Istenhez — hiszen sohasem is távolodott el tőle. Szomorúsága mindvégig Isten közelében tartotta, s mélyről fakadó szemérme megtiltotta számára a lázadást. Közösségben tudott maradni Istennel, s nem volt szüksége megrázó külső impulzusokra, hogy eleven maradjon benne ennek a közösségnek tudata és átérzése. Átfogó szemlélete Isten-élményét is műve egészébe tudta olvasztani — keresz-

ténysége, akárcsak magyarsága, természetes tulajdonsága volt. Nem szólhatott róla sem a megtérő, sem a kereső nyelvén. Mint minden igazi élmény, ez is olyan volt, hogy számot sem adhatott róla. De ott dereng a kegyelmi állapotban élő ember biztos Isten-tudata, merész transzcendenciája, a titkosan megtáruul sorok felett, akármiről szól is. Hiszen minden „tárgy” és „téma” csak ürügy a költőnek, hogy önmagát kivallja, költészetének egészét kisugározza. Ez a teljesség adja Juhász Gyula húrjának mély rezonanciáját, Istentelítettségét. Humánus, kereszténység, valami őseredeti értelemben világlik fel benne. Nem lehet elválasztani a „Tápai Krisztus” ezer apró eredőjét, nem lehet kiemelni belőle külön Isten-, magyarság-, és szociális-élménytendenciát. Ezt az egész-jelleget nevezném Juhász Gyula költészetében Isten-közelségnek. Épp ebben az átfogó teremtésre törekvésben érezni a mindvégig jelenlevő, a művész lelkében otthonos Istenség hatalmát. S épp ezért lenne naív gondolat, költészetet elképzelni metafizikum és spirituális horizont nélkül. Nincs külön vallásos költészet — a nagy líra szükségképi alapjegye a materián túljutott, lélekké lényegült valóság. Így érzem Juhász Gyulánál is, hol egyenes, hol közvetett úton, de mindvégig tapintható valóságként az Isten-közösség állandó voltát.

És mindez nem változtathat rajta, hogy Juhász Gyula végkép magános, emberektől idegen lélek maradt. Nem ő idegenedett el korától és korának társadalmától, de az közösitette ki magából egy magasabb étosz hirdetőjét. Kapcsolata a valóságfeletti erőkhöz, magyarsága, a gyöngékel, esetekkel vállalt mélytartalmú közössége, mind eszmei tisztaságú, — de nincs reális objectivációja és megfelelője a hús-vér valóságban. Egyoldalú, virtuális behelyeződés egy egységbe, vállalása valaminek, — de nem kiélési forma. Emberi kapcsolata nem támad e közösségek egyedeivel. S maguk e közösségek is feloldatlan, eszményi magasságba emelt, távoli álmok maradnak: földi megtestesítőik nem méltók ahhoz, amit a költő lát bennük.

Legfájdalmasabb bizonyítéka ennek az idegenségnek a költő tragikus, Anna iránti szerelme. Kínzó, gyötrelmes vágyódás, testetlen rajongás és elérhetetlenség: ez az Anna-komplexus. Valami végkép átlényegített, minden valóságostól távoli érzés. A boldogtalanság, a társtalanság, a megváltoztathatatlan egyedüllét inkarnációja. Magábanhordja ez az érzés a teljesülhetetlenséget — úgy érezzük, mintha legmélyebb valójában nem is kívánta volna a költő, hogy elérhesse Annát. Versek százaiban vallanak róla — az ember azonban sohasem jut el hozzá. Nem léphet ki magából, mert nincs útja felé, s lassan elidegeníti a bennélő nőalakot eredetijétől. Ez a szerelem nem lehet már boldog társratalálás, mert éteri magasságokban lebegő álomalak felé indul el, s Anna, az eleven Anna már nem is lehet méltó a költőben élő tükörképéhez. Ha van elégikus szerelem, ezt nevezném annak. Az élmény születése pillanatában túlnő magán, az elmúlás borongó távlata üli meg, s már előreveti árnyékát a reménytelenség. Talán a költő kishitűsége, világtól való féltelme is belejátszik, de a jelenségek annyira egybefonódnak, hogy aligha lehet szétválasztani okot és eredőt. Az az Anna, aki fölébresztette Juhász Gyulában a magyar irodalom halhatatlan Annájának képét, már nem is kell, hiszen ha elérhető lenne, nem lenne önmaga.

*Emlék lett, édes, ékes
Refrén örök zenéhez,
Mely földi vágyaimbul
Szűz csillagokba indul...*

(Elégia)

Ez a költészet a szenvedés, a boldogtalanság csillagzata alatt született, s nem is szólalhatott meg a boldogság hangján:

*E bánatot magammal hurcolom
Az életen s a végtelen halálban.*

Ezen a bánaton nem segíthet a fajtájával, népével való együtterzés, nem segíthet a humanitás nagyszerű álma, a szerelem, az édesanya, — de „nem segít itt a halál sem”. A reménytelenség szérzetese nihilistává vált volna? Az, akinek így tud fájni a veszített élet, és veszített remény, még mindig minden idegszálával bennegyökerezik ebben a nem kívánt, nem szeretett, idegen világban. S Juhász Gyula számára probléma maradt mindaz, amin úgy sem lehet segíteni. Sem az ember, sem a költő nem jutott el soha a közönhöz, nem vált soha cinikussá. Nem is válhatott, mert tudott hinni — s ezt a hitet senki és semmi nem törhette le — a legvégső eszmében: a művészetben. Legszörnyűbb letörései, csalódásai között is volt ereje rá, hogy elsuttogja:

*Köszönöm néked Ismeretlen,
Hogy szabad volt itt énekelnem.*

(Mégis)

Tudta, hogy a nagy művészetért sokat kell szenvedni és mindég váltalta sorsát. A szálak egy pontba vezetnek, s a kör legközepén a jelenségek, fájdalmak, harcok közt elvérző művész áll. Megközelíthetjük innen is, onnan is — egyenlő messziségben maradunk tőle, ha nem érezzük át az egész összefogó képét. A legjellemzőbb jegyeknél is jellemzőbb, hogy mindez szintetikusán, egyidőben volt meg benne, s legnagyobb élményei egymásbafonódva hatják át. Megértéséhez a nagy versek erdejéből — bármilyen reménytelen is ez a feladat — mégis az „élő halottak házá”-ba került nagy magyar festőnek „Gulácsy Lajosnak” írt versét emelném ki. Itt szól végső fájdalmas igazsággal az „értelem”-ről, melyet mindenki oly jól tud, csak ő nem, csak ők nem, — mert többről álmodtak, merészebbet akartak: a félelmetes szépséget megragadni és kifejezni. A művész nagy magánossága ragyogja át ezt a verset, emlékek, ifjúság, veszett remények kódén át, de mégis az irreális magasba mutatva, értelmén, megfoghatón túl az alkotó örök „Nakonxipan”-jába.

Az utolsó esztendőök hullámozó hangulatai, a föllobbanó és kiégő lelkesedés, s a lassan állandósuló depresszió már csak utolsó fázisa a beteljesülés felé közelgő katasztrófának. Néha még megszólal hangjában a dacos csakazértis, az élethez való görcsös ragaszkodás, az alkotás hite és láza:

*Fiatalok, még itt vagyok.
Az éveimnek száma sok.
A gyászaimnak sora nagy
És megőszített kora íagy.*

*Tán nem is voltam fiatal
És nem jött soha diadal.
Halálos volt a szerelem,
Utódom nem lesz már nekem.*

*És, mégis, mégis jó dolog,
Hogy élek és hogy dúdолоk.
Magános lelkem égre néz
És megszépül a szenvedés.*

*Az égen örök csillagok,
Fényesek és fiatalok,
A földön is ifjú szemek:
Még egy ideig nem megyek.*

És életének keserű igazsága és tanúsága ellenére, ez az igazi Juhász Gyula és ez marad számunkra mindég is. Amikor három nappal ötvennegyedik születésnapja után eléri az annyiszor „meghívott halál”, a költő már elvált az embertől. Az Annák, az elveszett ókor, a mindent odaadó szeretet költője akkor már nagyon távol volt a mi világunktól. Problémája nagyon is sok felől megközelíthető, egészében mégis csak akkor érthetjük meg, ha ellentmondásait föl tudjuk oldani s költészet és emberélet kétfelé ágazó útján azt ragadjuk meg belőle, ami megmaradt érintetlenül és elpusztíthatatlanul: művészetét. A reménytelen-ség szigetére ért lírikust emberi léptekkel nem követhetjük — de érezzük, hogy kifejezett valami azokból a titkokból, melyeket csak a túlsó parton tudhatunk meg.

Irodalomtörténeti helyének kijelölése nem érkezett még el, s az eddigi értékelések sem egységesek. Schöpflin Aladár XX. századi magyar irodalomtörténetében a Nyugat nagy zenekarának egyik hangját érzi benne. Kosztolányi Dezső már életében a tíz legnagyobb magyar lírikus közé helyezte. Sik Sándor pusztán esztétikai megjelöléssel „nagy költő”-ként emlékszik meg róla. Mindehhez nem sok hozzátenni valónk lehet, annyit megállapíthatunk róla: a magyar líra egyik legsajátosabb, legegységesebb és legegyszerűbb hangját szólaltatta meg. Az értékelések még nagyon sokfélék lehetnek, egyben biztosak lehetünk: Juhász Gyula megmarad, nem éri el a feledés. Az idő lassan megtisztítja az aktualitástól napjaink szemléletét. Az életében mostoha sorsú, sokszor méltatlanul mellőzött költő ma már egyenrangú társa nemzedéke legnagyobbjainak.

Ma Juhász Gyula érdekesebb és égetőbb irodalmi és esztétikai kérdés, mint eddig bármikor. A társadalmi problémák alakulása is elevenné és termékennyé teszi humanizmusát, magyarságát és kultúreszményeit. Jöhetnek korok, melyekben látszólag elsüllyed, de az igazi nagyok váteszi erejével már életében megadta a feleletet halhatatlansága kérdésére:

*A jegenyék testvére, én
Zokogtam a magyar viharba
S a rög alá úgy térek én,
Mint a mag, mely kihajt tavaszra.*